

УДК 303.22.2;316.4.063 (477)

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИВАННЯ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УКРАЇНІ

Шурпа С.Я.

Запропоновано методику та проведено оцінку ефективності інвестування у людський капітал в Україні на основі індексу ефективності приросту людського капіталу, який базується на інтегральній оцінці ефективності вкладення коштів у вищу освіту, охорону здоров'я, і враховує стан інституційного середовища. Визначено основні резерви підвищення ефективності інвестицій у людський капітал в Україні.

Ключові слова: людський капітал, інтегральний індекс, ефективність інвестування в освіту; ефективність інвестування в охорону здоров'я; інституційна ефективність інвестування у людський капітал.

Людський капітал є провідним активом економічного зростання та визначальним чинником суспільного розвитку. І з року в рік відбувається підвищення ролі цього високоцінного ресурсу. З огляду на це актуалізується проблема визначення макроекономічної ефективності використання людського капіталу задля виявлення резервів і визначення оптимальних напрямів його продуктивного використання.

Проблему ефективності можна вважати однією з основних проблем економічної теорії та практики ведення бізнесу. Ефективність – найбільш поширений критерій визначення доцільності інвестування: економісти стверджують, що додаткові капіталовкладення є доцільними лише тоді, коли вони приносять достатньо вагомий ефект, в протилежному випадку, варто фінансувати інший проект або витратити кошти на поточне споживання. Згідно теорії людського капіталу, витрати на поліпшення здоров'я, здобуття освіти, підвищення рівня професійної підготовки трактують як інвестиції. З огляду на це, для аналізу ефективності таких витрат вчені почали використовувати аналітичний інструментарій, який впродовж тривалого часу застосовували для вивчення закономірностей формування й використання фізичного капіталу.

Питання формування, розвитку та оцінки ефективності людського капіталу присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених як В. Антонюк, О. Бородіна, Н. Голікова, О. Грішнова, О. Добринін, С. Дятлов, А. Корицький, В. Лагунін, Е. Лібанова, В. Марцинкевич, Л. Михайлова, Л. Пашко, І. Петрова, Л. Сімкіна, Є. Циренова, Л. Шевчук та ін. Однак проведений аналіз літературних джерел свідчить, що подальшого дослідження потребують питання оцінки ефективності інвестування у людський капітал.

Мета роботи – теоретичне обґрунтування та проведення оцінки ефективності інвестування у людський капітал в Україні за інтегральним індексом ефективності приросту людського капіталу.

Індекс ефективності приросту людського капіталу відображає ефективність інвестування у людський капітал на національному рівні в розрізі трьох складових: ефективності інвестування в освіту, ефективності інвестування в охорону здоров'я та інституційної ефективності вкладення коштів у людський капітал (ефективність функціонування інститутів, які відповідають за формування та розвиток людського капіталу).

Освіта є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України. Саме освіта є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства. Розрахунок індексу ефективності інвестування в освіту базується на оцінці ефективності вкладення державних коштів у вищу освіту, адже державні інвестиції займають найбільшу частку в структурі інвестицій в освіту в Україні; саме у сфері вищої освіти формування людського капіталу відбувається найбільш інтенсивно (табл. 1).

За офіційними статистичними даними, державні витрати на освіту за даними зведеного державного бюджету (у порівнянних цінах 2011 р.) до економічної кризи 2009 р. зростали. Аналогічна тенденція спостерігається і для витрат на вищу освіту, які традиційно посідають друге місце за обсягом фінансування в структурі державних витрат на освіту (найбільшу частку в структурі фінансування має загальна середня освіта).

Таблиця 1

Показники для розрахунку індексу ефективності інвестування в освіту в 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	Державні витрати на освіту за даними зведеного державного бюджету (у порівнянних цінах 2011 р.), млн. грн.	46314,7	60292,7	68904,8	81020,4	95544,0	85573,8	91096,3	86253,6
2	Частка витрат на вищу освіту у загальних державних витратах на освіту, %	31,7	29,6	29,4	28,9	30,4	29,0	28,7	28,3
3	Державні витрати на вищу освіту (у порівнянних цінах 2011 р.), млн. грн. [3]=[1]*[2]	14695,7	17846,6	20258,0	23414,9	29045,4	24814,7	26110,0	24432,2
4	Сума податків, які сплачуються із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату громадянина з повною вищою освітою за рік (у порівнянних цінах 2011 р.), млн. грн.	74533,8	98288,3	121144,5	147953,1	179222,3	155421,1	169985,5	180704,8
5	Сума податків, які сплачуються із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату громадянина без вищої освіти за рік (у порівнянних цінах 2011 р.), млн. грн.	23260,0	30391,5	41148,6	45326,3	55586,1	56942,6	75657,9	73592,2
6	Чисельність працівників з повною вищою освітою, зайнятих в економіці, тис. осіб.	5013,0	5376,8	5659,4	5936,9	6270,7	6319,9	6606,7	6808,6
7	Прямі економічні зиски держави від вищої освіти, (у порівнянних цінах 2011 р.), млн. грн. [7]=([4] - [5]) / [6]	51273,8	67896,9	79995,8	102626,8	123636,2	98478,4	94327,6	107112,6

Примітка. Розраховано автором за даними Статистичних щорічників України за 2008-2011 рр. [5-9].

Проведена оцінка прямих економічних зисків держави від вищої освіти ґрунтується саме на порівнянні суми податків, які сплачуються із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату громадян з повною вищою освітою, з тією сумою податків із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату, які б ці ж громадяни сплачували, якщо б не здобули вищу освіту. При розрахунку суми податків, які сплачуються із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату громадянина з повною вищою освітою, ми передбачали, що рівень заробітної плати працівника з вищою освітою в середньому в 1,5 рази більший, ніж середня заробітна плата в Україні у 2004-2011 рр.

Відповідно до п.5 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464 -VI від 08.07.2010) [1], нарахування на фонд оплати праці становить від 36,76% до 49,7%, залежно від класу професійного ризику виробництва.

Розрахунок нарахувань і податків з заробітної плати у 2004-2011 рр. здійснювався на основі таких компонентів: 1) нарахування на заробітну плату (Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування. З 1 січня 2011 року - єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування) – 38,0 %; 2) утримання (Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування. З 1 січня 2011 року - єдиний внесок) – 3,0 %; 3) утримання (Прибутковий податок) – 15,0 % (Приймаємо, що дохід не перевищує 10 мінімальних заробітних плат, тому ставка оподаткування складає 15%). При розрахунку суми податків, які сплачуються із заробітної плати та нарахувань на заробітну плату громадянина без вищої освіти за рік, ми припускали, що працівник без вищої освіти отримує мінімальну заробітну плату і має податкову соціальну пільгу у розмірі 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи. Індекс ефективності інвестування в освіту ми визначаємо як співвідношення темпів росту прямих економічних зисків держави від вищої освіти до темпів росту державних витрат на вищу освіту (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс ефективності інвестування в освіту в 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2005/2004	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
1	Темпи росту прямих економічних зисків держави від вищої освіти	1,324	1,178	1,283	1,205	0,797	0,958	1,136
2	Темпи росту державних витрат на вищу освіту	1,214	1,135	1,156	1,240	0,854	1,052	0,936
3	Індекс ефективності інвестування в освіту	1,090	1,038	1,110	0,971	0,932	0,910	1,214

Примітка. Розраховано автором.

Результати проведених розрахунків Індексу ефективності інвестування в освіту свідчать про позитивну динаміку цього показника у 2004-2007 рр. У 2011/2010 р. зростання Індексу ефективності інвестування в освіту передусім обумовлено зменшенням державних витрат на вищу освіту при відносно незмінних зисках держави.

Важливим чинником і напрямом інвестування у людський капітал є також охорона здоров'я, рівень якої значною мірою впливає на людський розвиток та процеси формування та нагромадження людського капіталу. При розрахунку Індексу ефективності інвестування в охорону здоров'я нами враховано, що двома основними статтями в структурі суспільних видатків на охорону здоров'я є державні видатки та витрати домогосподарств на лікування, поліпшення здоров'я та відпочинок їх членів, а також інші медичні послуги. Витрати підприємств при розрахунках не були враховані з огляду на те, що: населення здійснює свої витрати на охорону здоров'я переважно за рахунок заробітної плати, отриманої на підприємствах; достовірних статистичних даних про ці витрати немає. Показники для розрахунку індексу ефективності інвестування в охорону здоров'я наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Показники для розрахунку індексу ефективності інвестування в охорону здоров'я в 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	Державні видатки із Зведеного бюджету України на фінансування системи охорони здоров'я (у порівняльних цінах 2011 р.), млн. грн.	30718,0	34815,6	40255,2	48826,8	52599,7	46859,8	51062,8	48961,6
2	Витрати домогосподарств на лікування, поліпшення здоров'я та відпочинок їх членів, а також інші медичні послуги (у порівняльних цінах 2011 р.), млн. грн.	19398,6	21449,9	24069,3	28476,8	35785,9	35528,3	38956,0	38781,2
3	Розрахунок суспільних видатків на охорону здоров'я (у порівняльних цінах 2011 р.), млн. грн. [3]=[1] + [2]	50116,6	56265,5	64324,5	77303,6	88385,6	82388,1	90018,8	87742,8
4	Чисельність постійного населення (станом на кінець року), млн. осіб	47,4	47,2	46,6	46,3	46,1	45,9	45,7	45,5
5	Чисельність населення, що перебувало на диспансерному обліку, млн. осіб	34,7	33,5	34,4	35,0	36,9	36,5	36,9	37,1
6	Індекс умовного здоров'я населення [6]= ([4] - [5]) / [5]	0,268	0,290	0,263	0,245	0,199	0,205	0,192	0,185

Примітка. Розраховано автором за даними Статистичних щорічників України за 2008-2011 рр. [5-9].

Індекс ефективності інвестування в охорону здоров'я ми визначаємо як співвідношення темпів росту Індeksu умовного здоров'я населення та темпів росту суспільних видатків на охорону здоров'я (табл. 4).

Таблиця 4

Індекс ефективності інвестування в охорону здоров'я в 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2005/2004	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
1	Темпи росту Індeksu умовного здоров'я населення	1,082	0,907	0,932	0,812	1,030	0,937	0,964
2	Темпи росту суспільних видатків на охорону здоров'я	1,123	1,143	1,202	1,143	0,932	1,093	0,975
3	Індекс ефективності інвестування в охорону здоров'я	0,964	0,793	0,775	0,710	1,105	0,857	0,989

Примітка. Розраховано автором.

Результати проведених розрахунків свідчать про порівняно низьку ефективність інвестування в охорону здоров'я в 2004-2011 рр. Зростання Індeksu умовного здоров'я населення у 2009/2008 обумовлено значним зменшенням державних витрат при незначному покращенні показника умовного здоров'я населення. Ознаками незадовільного стану здоров'я населення України є [4, с. 163]: зменшення частки здорових осіб; одночасне зростання тягаря важких хронічних хвороб зі значно вищою, ніж у розвинутих країнах, поширеністю інфекційних хвороб; високий рівень передчасної смертності, особливо чоловіків. В Україні на 10 років нижчий від рівня розвинутих європейських країн показник середньої очікуваної тривалості життя, що детермінується високою передчасною смертністю. Так, у 2011 році її рівень був у 2,4 рази вищим від аналогічного у країнах Європейського Союзу, а від окремих захворювань – у десять разів.

Важливою компонентою оцінки ефективності інвестування у людський капітал є оцінка інституційного середовища, яке визначається правовою та адміністративною інфраструктурою, у межах якої відбувається формування та нагромадження людського капіталу.

Значущість сприятливого та справедливого інституційного середовища стала більш очевидною під час останньої фінансово-економічної кризи. Інституції є вкрай важливими для підтримки й посилення стабільного економічного зростання з огляду на те, що держава відіграє більш значущу роль на міжнародному рівні для економік багатьох країн [2].

Характеризуючи інституційне середовище в Україні, слід також відзначити, що за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність за 2012-2013 роки Всесвітнього економічного форуму [12], інституції є найслабшим місцем конкурентоспроможності української економіки. За даною складовою Україна посіла 132-е місце з 144 країн світу, що на одну позицію нижче порівняно з 2011 роком. За рівнем розвитку інституцій у 2012 році Україна поступалася усім країнам СНД, за винятком Росії та Киргизії, у яких - 133-є і 137-є місця відповідно.

Таблиця 5

Показники для розрахунку індексу інституційної ефективності інвестування у людський капітал у 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	Індекс людського розвитку України	0,709	0,718	0,725	0,732	0,736	0,728	0,733	0,737
2	Середнє значення індексу людського розвитку Східно-європейських країн	0,757	0,764	0,771	0,777	0,783	0,783	0,787	0,789

Примітка. Розраховано автором за даними ПРООН [11]

З метою дослідження показників, які достатньо повно характеризують створені суспільними інститутами можливості як для людського розвитку, так і для формування та нарощення людського капіталу, при розрахунку Індексу інституційної ефективності інвестування у людський капітал в роботі проводилось співставлення показника індексу людського розвитку України та середнього значення цього показника для Східноєвропейських країн (табл. 5).

Відповідно до класифікації ООН [10], до макрорегіону «Східна Європа» належать такі 10 країн як: Білорусь, Болгарія, Чеська республіка, Угорщина, Польща, Республіка Молдова, Румунія, Російська Федерація, Словаччина та Україна. Індекс інституційної ефективності інвестування у людський капітал ми визначаємо як співвідношення темпів росту Індексу людського розвитку України і темпів росту середнього значення Індексу людського розвитку Східноєвропейських країн (табл. 6).

Таблиця 6

Індекс інституційної ефективності інвестування у людський капітал в 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2005/2004	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
1	Темпи росту Індексу людського розвитку України	1,013	1,010	1,010	1,005	0,989	1,007	1,005
2	Темпи росту середнього значення індексу людського розвитку Східноєвропейських країн	1,010	1,009	1,008	1,008	1,000	1,004	1,003
3	Індекс інституційної ефективності інвестування у людський капітал	1,003	1,001	1,001	0,997	0,990	1,002	1,002

Примітка. Розраховано автором.

За нашими розрахунками, значення індексу інституційної ефективності інвестування у людський капітал в досліджуваному періоді є практично незмінними. Погіршення інституційного середовища відбулось тільки у 2007-2009 рр. Тому можна зробити висновок про порівняно невелике значення інституційного провалу у функціонуванні інститутів, відповідальних за формування та нарощення людського капіталу в Україні порівняно з показниками інших Східноєвропейських країн.

Однак, низькі значення Індексу інституційної ефективності інвестування у людський капітал свідчать про те, що основоположні інституції, які формують інституційне середовище, в сучасних умовах не виконують ролі стабілізаторів і каталізаторів суспільно-економічного розвитку. Інституційне середовище в Україні є суперечливим; негативні тенденції його розвитку проявляються в поглибленні соціального і майнового розшарування суспільства, повільному розвитку ринкової інфраструктури, зменшенню інвестицій у високотехнологічні виробництва.

Інтегральний показник ефективності інвестування у людський капітал визначається як середня геометрична часткових індексів:

$$I_{HC} = \sqrt[3]{I_{EEF} * I_{HEF} * I_E}$$

де, I_{HC} - Індекс ефективності приросту людського капіталу; I_{EEF} - Індекс ефективності інвестування в освіту; I_{HEF} - Індекс ефективності інвестування в охорону здоров'я; I_E - Індекс інституційної ефективності інвестування у людський капітал. Результати розрахунку Індексу ефективності приросту людського капіталу наведені у табл. 7.

Результати проведеного аналізу свідчать про поступове погіршення інтегрального Індексу ефективності приросту людського капіталу в 2004-2008 рр. Значення цього індикатора, які вище 1,0 характеризують перевищення темпів росту віддачі від інвестицій освіті, охорону здоров'я та інші важливі складові формування людського капіталу над темпами росту витрат на їх забезпечення.

Результати розрахунку Індексу ефективності приросту людського капіталу у 2004-2011 рр.

№ з/п	Найменування показника	2005/2004	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
1	Індекс ефективності інвестування в освіту	1,090	1,038	1,110	0,971	0,932	0,910	1,214
2	Індекс ефективності інвестування в охорону здоров'я	0,964	0,793	0,775	0,710	1,105	0,857	0,989
3	Індекс інституційної ефективності інвестування у людський капітал	1,003	1,001	1,001	0,997	0,990	1,002	1,002
4	Індекс ефективності приросту людського капіталу	1,018	0,938	0,952	0,883	1,006	0,921	1,063

Примітка. Розраховано автором.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного аналізу, в роботі були визначені такі основні резерви підвищення ефективності інвестицій у людський капітал в Україні: забезпечення сприятливого інституційного середовища, передусім в сфері освіти та охорони здоров'я, яке забезпечить підвищення доступності та особливо якості освітніх та медичних послуг; підвищення ефективності інвестицій у людський капітал за рахунок об'єктивного визначення та цільової підтримки пріоритетних напрямів фінансування; підвищення ефективності використання людського капіталу на ринку праці України через цілеспрямоване подолання структурних дисбалансів ринку праці, забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили і рівнем доходів; підвищення попиту на висококваліфіковану робочу силу, поступове формування зайнятості інноваційного типу, державна підтримка інноваційної та дослідницької діяльності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
2. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012. Назустріч економічному зростанню та процвітання [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page18>
4. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
5. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2008. – 571 с.
6. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2009. – 567 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2010. – 567 с.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2011. – 560 с.
9. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Видавництво «Консультант», 2012. – 559 с.
10. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings [Electronic recourse]: Available at: <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm#europe>
11. Human Development Reports [Electronic recourse]: Available at: <http://hdr.undp.org/en/>
12. The Global Competitiveness Report 2012–2013 [Electronic recourse]: Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf